От ыйын 11 күнэ 2013 с.
26 (720) № | КИИН КУОРАТ

БОЛГАРИЯҔА САХАЛАР ТУСТАРЫНАН КИИНЭ КӨСТҮӨҔЭ

Улуу Туймаада ыһыаҕар сыллата элбэх омук ыалдьыттаан аахар. Олортон үгүстэрэ Саха сирин айылҕатын, дьонун-сэргэтин сөбүлээн, ураты үгэспитин, сиэрбитин-туом-мутун интэриэһиргээн, хайаан да иккистээн эргиллиэхтэрин баҕараллара баар суол.

Быйыл Болгарияттан кэлэ сылдьыбыт Александр Илиев аныгыс сырыытыгар олоҥхо испэктээкилин туруора кэлэр ыра санаалаах төнүннэ. Ону кытта аргыһынаан Петко Колевтыын устубут киинэлэрин аҕалыан баҕарар… Айанньыттар биир сүрүн соруктарынан сахалар «тенгрианство» туһунан өйдөбүлбүтүн кытта билсиһии буолбут. Ол туһунан саас-сааһынан…

Александр Илиев — искусствоведение доктора, артыыс, режиссер, антрополог. Софиятааҕы политехническай институт, Болгария театр уонна киинэ национальнай академиятын уонна Барселона театр университетын выпускнига. Болгария, Италия, Швейцария, Македония, Америка театрдарыгар 60-ча испэктээкил, 20-чэ документальнай киинэ ааптара, Софияҕа театральнай антропология кулуубун салайааччыта.

Александр 25 чаас тохтоло суох пантомима көрдөрөн, Эверест марафонугар кыттан уонна Гималай хайатыгар сиртэн 5350 м үрдүккэ кэнсиэр көрдөрөн, Гиннесс рекордун кинигэтигэр үс төгүл киирэ сылдьыбытынан биллэр.

ОЛОҤХО сүрүн героя УУС буолуоҕа

Аан дойду биллиилээх режиссера Александр Илиев саха олоҥхотун туруорууга холонуон баҕарар. «Мин ураты ньыманан үөрэтэбин уонна хаһан баҕарар артыыс палитратын байытарга дьулуһабын. Эһиги артыыстаргыт уонна режиссердаргыт Арассыыйа оскуолатынан мунүрданар буоллахтарына, мин быдан киэҥ көрүүлээхпин, Станиславскай, Мейерхольд, Вахтаноров ньымаларын таһынан, аан дойду оскуолатын биэрэр кыахтаахпын», - диэн бэйэтин кыаҕын туһунан арҕаа дойду дьонун курдук туох да кэтэмэҕэйэ суох баары-баарынан этэн аһарар.

— Александр, эн биһиги артыыстарбыт үлэлэрин, театрга турбут испэктээкиллэрбитин кытта билсибитиҥ дуо?

— Дьиҥ театрга турар испэктээкиллэри көрө иликпин. Ыһыах уонна Манчаары спартакиадатын аһыллыыларын көрөн сөхтүм. Манчаары спартакиадатын Андрей Борисов режиссердаабытын үрдүктүк сыаналаатым. Бэйэм итинник хабааннаах тэрээһиннэр хайдахтаах курдук үлэттэн тахсалларын эппинэн-хааммынан үчүгэйдик билэбин, онон Андрей Саввичка үрдүк сыанабылы биэрэбин. Ол эрээри ити маассабай көрөөччүгэ анаммыт туруоруулары кытта билсиһэн сыана быһар тутах. Манна даҕатан эттэххэ, бу күннэргэ Андрей Борисов «Чыҥыс Хаан ыйааҕынан» киинэтин диискэнэн бэлэхтээбитин быыс булан көрдүм.

— Туох дии санаатыҥ?

— Голливудка буолбакка, олохтоох усулуобуйаҕа, бэйэ кыаҕынан уһуллубут үлэ диэтэххэ, чахчы талааннаах үлэ. Онон киинэҕэ эмиэ туйгун сыананы биэрэбин.

— Олоҥхону хайдах туруора былааннаахтыный?

— Олоҥхону туруоруохха диэн Андрей Борисов этиитэ этэ, онон мин соҕотоҕун буолбакка, айар бөлөх буолан туруоруохпут. Бастатан туран, матырыйаалы кытта билсиһиэхпитин наада, эһиэхэ этэллэрин курдук үс күннээх түүн көрдөрөр кыаллыа суоҕа, онон дьүһүйэр хайысхабытын чопчулуохха наада. Эрдэлээн эттэххэ, аан дойду олоҕун тутан олорор уустарга тохтуохха сөп, уоту уонна дьарыгы (ремесло) бас билэр буоланнар, олоҥхоҕо таҥараҕа тэҥнээхтэрин иһин. Тоҕо диэтэххэ, уот уонна дьарык — олох төрдө буоллаҕа. Ол эрээри билиҥҥитэ тугу да чопчу этэргэ тиэтэйбэппин. Аныгы Интернет үйэтигэр олоро-тура былааммытын уонна тус көрүүбүтүн үллэстэргэ сүбэлэстибит.

> ***Тенгрианство — аан дойду улуу религиялара — ислам, христианство, буддизм — үөскүөхтэрин иннинээҕи туҥ былыргы итэҕэл.***

> ***Тенгрианство — урдук мэҥэ халааҥҥа олбохтоох аан дойдуну айбыт Тойон аҕаҕа сүгүрүйэр итэҕэл. Тохсус халааҥҥа олорор Тойон аҕа — Тенгри сылгы минэлээх буолан, киниэхэ Дьөһөгөй оҕотун сиэртибэлиилэрэ.***

«ХАЙААН ДА ИККИСТЭЭН ЭРГИЛЛЭР СУОЛУ-ИИҺИ ТОБУЛУОМ»

Александр уонна Петко икки профессиональнай киинэ устар камераларын илдьэ сылдьаллар. Онон сырыыларын былаһын тухары тугу көрбүттэрин-истибиттэрин киинэҕэ устан испиттэр.

«ЫҺЫАХ КҮНҮГЭР ЭМТЭЭХ ОТ ХОМУЙАБЫТ»

***Петко Колев** — «Тангра ТанНакРа» фонда бэрэссэдээтэлэ. Петко быһаарарынан, **Тан** — диэн болгар тылыгар «халлаан, куйаар» диэн суолталаах, **Нак** — киһи, **Ра** — таҥара. Онон, «Тангра ТанНакРа» фонда тенгрианство философиятынан дьарыктанар.*

— Документальнай киинэ оҥорон таһаарар былааннаахпыт, онтон атын киинэ буолар туһа суох. Сүрүннээн саха дьонун туһунан буолуоҕа. Айылҕа ханна баҕарар кэрэ — кумах куйаара буоллун, Африка саванната буоллун. Оттон айылҕаны онно олорор дьон тыыннаан биэрэллэр. Эһиги, сахалар, ыалдьытымсах, үтүө уонна ыраас санаалаах буоланҥыт, айылҕаҕыт соннук ыраас, сымнаҕас. Маннык дьонноох-сэргэлээх, норуоттаах дойдуга тус бэйэм хайаан да иккистээн эргиллэр суолу-иҥи тобуларга кыһаллыам, - диэн кэпсиир Александр Саха сирин уонна манна олохтоох дьон туһунан.

— Александр, киинэ төһө кэмэйдээх буолуоҕай уонна хаһан көрдөрүөххүтүн сөбүй?

— Быһа холоон 30-ча мүнүүтэлээх буолуоҕа. Онно Күн көрсүүтүттэн саҕалаан объективтарбыт тугу көрбүттэрин барытын таҥан киллэрэ сатыахпыт — ыһыаҕы, айаны, Манчаары спартакиадатын о.д.а. Чурапчыга бэрэсидьиэни кытта көрсүһүүгэ киириэхпитин баҕарбыппыт да, пропускут суох диэн киллэрбэтэхтэрэ хомолтолоох. Оттон киинэбитин үс-хас ыйынан таҥан бүтэрбит киһи диэн былааннаахпыт.

— Чопчу ханна эрэ көрдөрүөхпүт диэн кэпсэтиилээх этигит дуо?

— Анал кэпсэтии суоҕа. Хас да сыллааҕыта Болгария телевидениетин культуура уонна үөрэх туһунан каналыгар үлэлээбитим. Онон ити ханаалтан саҕалыахпыт.

— Оччотугар кэлэр сырыыга биһиги туспутунан киинэлээх кэлэр буоллаҕыҥ?

— Оннук буолан тахсар. Арай кыһын кэлэртэн куттанабын, тымныыга камерабыт үлэлиэ суоҕа диэн.

Аан дойду бары аныгы итэҕэллэрин (ислам, буддизм, христианство) аҕалаатар аҕалара **тенгрианство** диэн түҥ былыргы итэҕэл, сымнаҕастык эттэххэ, бобуугахаайыыга сылдьыбытын аҥаардас

> ***Кипчактар — Тенгри, татардар - Тэнгри, алтайдар - Тенгри, Тенгери, туроктар — Танри, кумыктар - Тэнгири, балкаро-карачаевецтар - Тейри, монголлар - Тэнгер, чуваштар — Тура диэн араастаан ааттыыллара. Учуонайдар аҕалларынан, Тэнгри таҥара 40-тан тахса ааттаах. Биһиги өбүгэлэрбит Таҥара диэн ааттыыллар эбит.***

билиҥҥи ыһыахтарбыт спартакиада, спорт бырааһынньыгын, көрнар түһүлгэтэ хабааннаах ыытыллар үгэскэ кубулуйбуттара арылхайдык туоһулуур.

Тенгрианство итэҕэлин сүрүн сиэрэ-туома — Үрүҥ Күҥҥэ сүгүрүйүү буоларынан, Петко Колев, бастатан туран, быйылгы Туймаада ыһыаҕын Күнү көрсөр сиэригэр-туомугар сылдьыбытын туһунан кэпсиир.

— Мин санаабар, билигин хас биирдии омук тенгризмы бэйэтэ хайдах өйдүүрүнэн быһаара сатыыр. Сахалар эмиэ бэйэҕит хайдах өйдүүргүтүнэн быһааларга холонор эбиккит. Тенгрианство философскай наука буоларынан, биһиги тенгрианство төрдүн-төбөтүн быһаарар научнай чинчийиилэри өйүүбүт: кинигэлэри бэчээттээн таһаарабыт, научнай конференцияларын ыытабыт, бу хайысхаҕа үлэлиэн сөптөөх эдэр учуонайдары көрдүүбүт. Ону кытта болгардар төрүттэрэ олоро сылдьыбыт сирдэринэн — былыргы Балхары оройуонугар, ол эбэтэр билиҥҥи Афганистан, Таджикистан, Узбекистан, Памир хочотун сорох оройуоннарыгар — экспедициялары ыытарга көмөлөһөбүт. Аныгы наука бигэргэтэринэн, болгардар төрүттэрэ ити оройуоҥҥа балачча өр олорбут уонна норуот быһыытынан онно үөскээбит буолуохтарын сөп.

— Саха сиригэр туох сыаллаах кэллигит?

— Саха өрөспүүбүлүкэтин култуураҕа уонна духуобунай сайдыыга миниистирэ Андрей Борисов тус ыҥырыытынан кэлбиппит. Бэлиэтээн эттэххэ, Андрей Саввич Тенгрианство аан дойдутаағы фондатын бэрэссэдээтэлэ. Манна кэлэн «граффити»-лары кытта билистибит, ол эбэтэр тангалары кытта. Танганы руна диэн өйдүүр сыыһа, руна диэн сурук-бичик көрүҥэр киирсэринэн, балайда хойут үөдүйбүтэ. Оттон танга — сурук-бичик тарҕаныан иннинэ дьон, судургутук быһаардахха, сүөһүлэрин, олорор сирдэрин, аҕа уустарын бэлиэтиир ньымалара. Сорох тангалар үс тыһыынчаттан тахса саастаахтара биллэр.

— Күнү көрсүү сиэригэр-туомугар сыыттыгыт…

— Биллэн турар, сүрүн сорукпут ол этэ. Ыһыах хабаанын уонна ис хоһоонун улаханнык сөҕө көрдүбүт. Норуот түҥ былыргы үгэстэрин сөргүтэр, көрдөрөр уонна тарҕатар тэрээһин итинник далааһыннаахтык ыытыллар буоллаҕына, кэлэр кэскилгит сырдык диэххэ сөп. Ыраата барбакка суоттаатахха, холобура, сүүрбэччэлээх ыччаттар букатын атын өйдөөх-санаалаах атын көлүөнэ дьон үөскээн эрдэхтэрэ.

— Эһиэхэ биһиги ыһыахпытыгар майгынныыр тэрээһин баар дуо?

— Бу кэмнэ биһиги сайыҥҥы Иванов күнүн бэлиэтиибит. Бу күн кыргыттар, дьахталлар, норуот эмчиттэрэ эмтээх оттору хомуйаллар, бу күн хомуллубут от аптаах дьайыылаах, ураты эмтиир күүстээх диэн буолар. Бу күн уу эмиэ ураты күүһүрэр диэн өйдөбүл баар. Сарсыарда эрдэ туран сөтүөлээбит киһи сылы быһа ыалдьыбат диэллэр. Оттон ыһыахха майгынныыр фольклор бырааһынньыгын ахсынньы 22 күнүгэр бэлиэтиибит, дьыл саамай кылгас күнүгэр.

— Саха ыһыаҕар өссө тугу бэлиэтии көрдүгүт?

— Сахалары аристократтыҥы майгылаах дьон эбиттэр диэн бэлиэтии көрдүм. Аристократ диэн өйдөбүлгэ баай эрэ дьону киллэрэллэр эрээри, тус бэйэм төрүт үгэстэригэр, култуураларыгар ытыктабыллаах сыһыаннаах дьону киллэрэбин. Манна барытыгар миниистир Андрей Борисов улахан өҥөлөөх буолуон сөп. Айар куттаах судаарыстыбаннай чиновник култуура уонна духуобунас эйгэтин салайара сөҕүмэр түмүгү биэрбитин илэ көрдүбүт.

— Сахалар уонна болгардар биир төрүттээх буолуохпутун сөп дуо?

— Буолуон сөп. Тенгрианство төрөөбүт дойдута — киэҥ нэлэмэн халлааннаах Азия. Мин бэлиэтээн көрбүппүнэн, түүрдүү тылгыт аҕыйах. Онон түүрдэрдээҕэр быдан кырдьаҕас силистээх омук буолуохтутун сөп. Онон, баҕар, өбүгэлэрбит Орто Азияҕа биргэ олоро сылдьыбыт буолуохтарын сөп. Арийдары кытта сибээс баар диэллэр, ону эмиэ чинчийиэххитин наада.

— Петко, Саха сирин олохтоохторун туһунан үчүгэй өйдөбүлүҥ иһин махтал!

Галина НОВИКОВА